

УДК 347.9

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВАХ, ЩО ВИНИКАЮТЬ ІЗ КРЕДИТНИХ ПРАВОВІДНОСИН, ДО СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ

Вікторія ПОЛИВАЧ,
аспірант кафедри правосуддя юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

SUMMARY

The current problem of the preparation stage of civil procedure in cases that arise from credit relationships is researched. The recent legislative changes, the judicial practice and the legal opinions aimed at settlement the features of the preparation stage of civil procedure in cases that arise from credit relationships, are analyzed from the standpoint of the unity of their practical applications.

Key words: court proceedings before the trial, preliminary court session, credit relationships.

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено проблемні питання провадження у справах, що виникають із кредитних правовідносин, до судового розгляду. Аналізуються останні законодавчі зміни, судова практика та правові позиції, спрямовані на врегулювання особливостей провадження у справах, що виникають із кредитних правовідносин, до судового розгляду з позиції єдності їх практичного застосування.

Ключові слова: провадження у справі до судового розгляду, попереднє судове засідання, кредитні правовідносини.

Постановка проблеми. Із розвитком національного законодавства збільшилось розмаїття справ, що розглядаються судами, зокрема в порядку цивільного судочинства. Відповідно, усе більш актуальними в силу свого прикладного значення стають дослідження процесуальних особливостей судового провадження в окремих категоріях цивільних справ.

Кредитні відносини в Україні, як і в будь-якій країні з ринковою економікою, становлять підвалини економічних процесів. В умовах політичної й фінансової кризи в Україні особливо гостро постали проблеми, пов'язані із виконанням умов кредитних договорів. Це породжує значну кількість спорів у сфері кредитних правовідносин, процесуальний порядок розгляду яких уже протягом кількох років є предметом обговорення як теоретиків, так і практиків цивільного процесуального права.

Актуальність теми. Відповідно до офіційних даних Державної судової адміністрації України, однією з найчисленніших категорій судових справ, які розглядаються в порядку цивільного судочинства, є справи, що виникають із кредитних правовідносин. Так, за 2014 рік до місцевих загальних судів надійшло 253 541 спорів, що виникають із договорів, із них 200 070 – спори, що виникають із договорів позики, кредиту, банківського вкладу (за 2013 рік – 184 989 спорів; за 2012 рік – 157 567 спорів) [1], що свідчить про численність справ цієї категорії й тенденцію до її збільшення.

Незважаючи на те, що вказана категорія справ посідає перше місце в загальній кількості спорів, які вирішують суди цивільної юрисдикції, у доктрині сучасного цивільного процесу України процесуальні особливості розгляду цієї категорії справ залишаються недослідженими. Так, розглядаючи справи, що виникають із кредитних правовідносин, суди по-різному застосовують норми не лише матеріального права, а й процесуального. Зокрема, актуальним є питання особливостей провадження у справах цієї категорії до судового розгляду, дослідження якого є важливим для вдосконалення цивільного процесуального законодавства України, оскільки відповідає потребам практики та є на-

гальними завданнями розвитку теорії цивільного процесуального права.

У різний час на проблеми підготовки справ до судового розгляду у своїх працях звертали увагу такі науковці, як Г.О. Жилін, В.Ф. Ковін, Б.М. Лапін, П.В. Логінов, О.І. Носирева, В.К. Пучинський, М.Л. Скуратовський, С.А. Ташназаров, Д.Г. Фільченко, В.М. Шерстюк, О.С. Шумейко, К.С. Юдельсон, О.О. Якименко й інші. Серед українських правознавців теми правового регулювання підготовки справи до судового розгляду присвячені роботи Н.Л. Бондаренко-Зелінської, О.О. Грабовської, Н.О. Кіреєвої, Д.Д. Луспенника, А.С. Олійник, Г.О. Світличної, Г.П. Тимченка та ін.

Однак, незважаючи на широкий спектр досліджень проблем провадження у справах до судового розгляду, низка питань залишилися поза увагою дослідників або видаються дискусійними. Це стосується насамперед питання підготовки справ, що виникають із кредитних правовідносин, до судового розгляду. Тема, обрана для дослідження, є досить вузькою, але маловивченою, не була предметом самостійного наукового дослідження.

Метою статті є визначення концептуальних засад удосконалення процесуального законодавства в частині провадження у справах, що виникають із кредитних правовідносин, до судового розгляду. Відповідно, завданнями статті є аналіз останніх законодавчих змін, судової практики та правових позицій, спрямованих на врегулювання особливостей підготовки справ цієї категорії до судового розгляду, із позиції єдності їх практичного застосування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Провадження у справі до судового розгляду має винятково важливе значення для успішного проведення судового розгляду й, відповідно, досягнення кінцевого результату судочинства – ухвалення законного та обґрунтованого судового рішення. З урахуванням особливої важливості правильного і швидкого розгляду та вирішення справи в суді першої інстанції цивільне процесуальне законодавство докладно регламентує завдання, цілі та процесуальні дії у цьому провадженні.

Провадженню у справі до судового розгляду присвячена глава 3 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) [2]. Ця стадія розпочинається з дня постановлення ухвали про відкриття провадження у справі, після чого суд невідкладно надсилає особам, які беруть участь у справі, копії відповідної ухвали.

Аналіз судової практики засвідчує, що у справах, які виникають із кредитних правовідносин, як треті особи до участі у справі можуть бути залучені позичальники або поручителі, якщо вони не є стороною у справі.

Відповідно до ч. 2 ст. 127 ЦПК України водночас із копією ухвали про відкриття провадження у справі відповідачу надсилається копія позовної заяви з копіями доданих до неї документів, а третій особі – копія позовної заяви.

Отже, третім особам, які беруть участь у справі, копії документів, доданих до позовної заяви, судом не надсилаються. На думку С.Я. Фурси, надіслання третій особі лише копії позовної заяви зумовлено тим, що ч. 1 ст. 128 ЦПК України передбачається право відповідача подати суду письмове заперечення проти позову, а третій особі таке право не надане [3, с. 420].

Проте в юридичній літературі існує інша точка зору, зокрема така, що з метою дотримання рівності учасників цивільного процесу перед законом суд повинен надсилати копії документів, доданих до позовної заяви, і третій особі. Крім того, відповідно до вимог ч. 1 ст. 120 ЦПК України, позивач повинен додати до позовної заяви її копії та копії всіх документів, що додаються до неї, відповідно до кількості не лише відповідачів, а й третіх осіб.

Тобто, положення зазначених процесуальних норм (ч. 2 ст. 127 і ч. 1 ст. 120 ЦПК України) не узгоджуються за своїм змістом.

Уважаємо, що ненаправлення судом третій особі копій документів, доданих до позовної заяви, не є порушенням її процесуальних прав і не ставить її в нерівне становище із відповідачем, оскільки зазначені особи мають різний процесуальний статус, до третьої особи не висувається будь-яких позовних вимог. При цьому третя особа має право знайомитися із матеріалами справи, робити із них витяги, знімати копії із документів, долучених до справи, тощо (ч. 1 ст. 27 ЦПК України).

А тому, на нашу думку, направлення третій особі копій доданих до позовної заяви документів є недоцільним, оскільки це ускладнює роботу суду й тягне за собою додаткові витрати бюджетних коштів.

З метою узгодження положень ч. 2 ст. 127 і ч. 1 ст. 120 ЦПК України, вважаємо за доцільне внести зміни до ч. 1 ст. 120 ЦПК України, виклавши її в такій редакції: «1. Позивач повинен додати до позовної заяви її копії відповідно до кількості відповідачів і третіх осіб і копії всіх документів, що додаються до неї, відповідно до кількості відповідачів».

Після одержання копій ухвали про відкриття провадження у справі й позовної заяви з копіями доданих до неї документів відповідач у спорі, що виник із кредитних правовідносин, має право подати суду письмове заперечення проти позову із зазначенням доказів, що підтверджують його заперечення. Отже, відповідач у справі разом із запереченнями не зобов'язаний подати суду докази, а може про них лише зазначити (ч. 1 ст. 128 ЦПК України).

У ЦПК України в редакції, яка діяла до набрання чинності Закону України «Про судоустрій і статус судів» від 07 липня 2010 року, попереднє судове засідання було обов'язковим для кожної справи, за винятком установле-

них ЦПК України випадків. Це також було відображено в п. 6 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють провадження у справі до судового розгляду» від 12 червня 2009 року № 5, де Верховний Суд України звернув увагу на те, що проведення попереднього судового засідання є обов'язковим для кожної справи незалежно від її складності, за винятком випадків, установлених нормами ЦПК України [4].

Нова редакція ч. 7 ст. 130 ЦПК України (після набрання чинності Законом України «Про судоустрій і статус судів» від 07 липня 2010 року) скасувала обов'язковість проведення попереднього судового засідання, визначивши, що питання про необхідність його проведення вирішується суддею під час відкриття провадження у справі.

У п. 8 Постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про практику застосування судами законодавства при вирішенні спорів, що виникають із кредитних правовідносин» від 30 березня 2012 року № 5 зазначено, що, ураховуючи складність і особливості спорів, які виникають із кредитних правовідносин, проведення попереднього судового засідання є необхідним. Під час його проведення суд має вчинити дії для врегулювання спору до судового розгляду, а якщо спір не врегульовано в порядку, визначеному ч. 3 ст. 130 ЦПК України, то суд має виконати дії, передбачені ч. 6 цієї статті. Зокрема, суд має визначити, які правовідносини виникли між сторонами та які норми права підлягають застосуванню під час вирішення справи [5].

Аналіз судової практики засвідчує, що, як правило, у справах, які виникають із кредитних правовідносин, попереднє судове засідання не проводиться. Як наслідок, недостатня підготовка справи до судового розгляду, формальне ставлення суду до оцінювання доказової бази й доводів сторін призводять до ухвалення незаконного та необгрунтованого рішення, до необхідності апеляційного суду «виконувати обов'язки суду першої інстанції» щодо формування повноти доказової бази.

Серед типових помилок на цій стадії варто визнати такі:

- не проведення або формальне проведення попереднього судового засідання;
- розгляд справи й ухвалення рішення по суті спору в одному судовому засіданні, проведеному без участі відповідача та на підставі матеріалів, які додані до позовної заяви (в окремих випадках це був лише кредитний договір і довідка про наявність заборгованості);
- розгляд справи та ухвалення рішення по суті спору в разі наявності заперечення сторони проти позову без здійснення перевірки доказів на підтвердження або спростування обставин, на які посиляється відповідач;
- нерозгляд або відмова в задоволенні клопотання про призначення почеркознавчої експертизи, у разі якщо відповідач посиляється на те, що договір він не підписував, коштів не отримував.

З огляду на зазначені помилки, які допускаються судами першої інстанції, під час розгляду справ, що виникають із кредитних правовідносин, потрібно звернути увагу на необхідність обов'язкового проведення попереднього судового засідання.

Виходячи з п. п. 8, 9 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють провадження у справі до судового розгляду» від 12 червня 2009 року № 5, якщо спір не врегульовано до судового розгляду, суд пови-

нен здійснити процесуальні дії, направлені на правильне та швидке вирішення справи [4].

Для визначення процесуальних дій, які необхідно вчинити до судового розгляду, суд постановляє відповідну ухвалу, де зазначаються дії як суду, так і учасників процесу, строки їх здійснення. Перелік таких дій передбачений ч. 6 ст. 130 ЦПК України й не є вичерпним; дії визначаються характером матеріально-правового спору, законодавством, яке підлягає застосуванню, та обставинами справи й можуть проводитись у різній послідовності. Уточнюючи позовні вимоги або заперечення проти позову, суд визначає характер спірних правовідносин сторін, зміст їхніх правових вимог і матеріальний закон, який їх регулює і яким належить керуватися під час вирішення спору. Зокрема, у позивача суд повинен з'ясувати предмет позову (що конкретно вимагає позивач), підставу позову (чим він обґрунтовує свої вимоги) і зміст вимоги (який спосіб захисту свого права він обрав). У відповідача суд з'ясовує сутність заперечення проти позову й характер такого заперечення (процесуальний чи матеріально-правовий аспект). З урахуванням вимог і заперечень сторін, обставин, на які посилаються інші особи, котрі беруть участь у справі, а також норм права, що підлягають застосуванню, суд визначає факти, які необхідно встановити для вирішення спору, які з них визнаються кожною стороною, а які підлягають доказуванню (ст. 179 ЦПК України).

Оскільки підставою позову є фактичні обставини, наведені в заяві, то зазначення позивачем конкретної правової норми на обґрунтування позову не є визначальним під час вирішення судом питання про те, на підставі якої норми матеріального права потрібно вирішувати спір.

Так, якщо відповідач заперечує проти позову із посиланням на невідповідність договору (додатків до нього) або якщо підпис, який зазначається в договорі, документах на отримання товару (у разі його придбання в кредит) тощо йому не належить, а про його наявність йому стало відомо лише після надання вказаних документів до суду, і він заявляє клопотання про проведення по справі судової почеркознавчої експертизи, суд має розглянути таке клопотання відповідно до вимог цивільно-процесуального законодавства та призначити експертизу.

Відповідно до ч. 4 ст. 10 ЦПК України, суд сприяє всебічному й повному з'ясуванню обставин справи: роз'яснює особам, які беруть участь у справі, їхні права й обов'язки, попереджує про наслідки вчинення або невчинення процесуальних дій і сприяє здійсненню їхніх прав у випадках, установлених цим Кодексом.

А тому, якщо відповідач посилається на зазначенні обставини, однак відповідного клопотання про призначення експертизи не заявляє, суд має роз'яснити право останнього на заявлення такого клопотання та процесуальні наслідки (щодо задоволення позову) у разі непроведення такої експертизи.

Якщо відповідач, заперечуючи проти позову, посилається на стягнення з нього боргу за іншим судовим рішенням (наприклад, судовим наказом, рішенням про стягнення тощо), суд має витребувати такі матеріали, відповідно до вимог цивільно-процесуального законодавства, з'ясувати питання щодо фактичного виконання цих судових рішень згідно з вимогами Закону України «Про виконавче провадження» та з урахуванням установлених обставин вирішити спір по суті.

Сторони зобов'язані подати свої докази суду до або під час попереднього судового засідання у справі (у разі його

проведення). Докази, подані з порушенням вимог, установлених ч. 1 ст. 131 ЦПК України, не приймаються, якщо сторона не доведе, що докази подано несвоєчасно через поважні причини.

Варто зазначити, що у справах, де позивачем є банк, а відповідачем – позичальник, перший зазвичай нехтує вимогами доказування, надає до суду не всі документи, які можуть свідчити про наявність права вимоги стягнення певного розміру коштів. Позичальник, перебуваючи в нерівному становищі, повинен доводити необґрунтованість вимог банку шляхом витребування письмових доказів, які будуть свідчити про обставини, що мають значення для вирішення кредитного спору.

Так, у 2013 році ПАТ «Акцент-Банк» (далі – Банк) звернулось до Дніпровського районного суду м. Києва із позовом про стягнення з С.А. Пономаренка заборгованості за кредитним договором. Свої вимоги Банк обґрунтовував тим, що 20 вересня 2008 року між ним і С.А. Пономаренком було укладено кредитний договір, відповідно до якого Банк надав відповідачу в тимчасове користування кошти в розмірі 8 735,16 грн зі сплатою 12% річних за користування кредитом строком до 29 вересня 2010 року.

На думку Банку, у зв'язку з невиконанням С.А. Пономаренком умов договору утворилась заборгованість, яка станом на 11 квітня 2013 року складала 311 880,08 грн.

Заочним рішенням Дніпровського районного суду м. Києва від 23 вересня 2013 року позов Банку було задоволено частково, стягнуто з С.А. Пономаренка заборгованість за договором у розмірі 41 605,63 грн, у задоволенні решти позовних вимог відмовлено. Заяву С.А. Пономаренка про перегляд заочного рішення було залишено судом без задоволення.

В апеляційній скарзі С.А. Пономаренко вказав на те, що договір із Банком не укладав, не підписував і коштів від Банку не отримував, просив призначити по справі судову почеркознавчу експертизу. Тривалий час Банк, посилаючись на різні обставини, не надавав суду апеляційної інстанції оригінал кредитного договору, який був необхідний для проведення експертизи.

Ухвалою Апеляційного суду м. Києва від 02 липня 2014 року у справі було призначено судову почеркознавчу експертизу. Банк не надав експертам оригіналу договору для дослідження, а тому висновок експертизи мав імовірний характер. Експерт, дослідивши фотокопію договору, дійшов висновку, що підписи в договорі «імовірно виконані не С.А. Пономаренком, а іншою особою».

За таких обставин суд був позбавлений можливості ухвалити обґрунтоване законне рішення, а тому ухвалою суду від 01 жовтня 2014 року у справі було призначено додаткову судову почеркознавчу експертизу, Банк повторно було зобов'язано надати експертам для дослідження оригінал договору.

Відповідно до експертного висновку від 12 грудня 2014 року № 1037, підписи в договорі виконано не С.А. Пономаренком, а іншою особою із застосуванням технічних прийомів, зокрема шляхом перемалювання на просвіті із використанням «моделі» підпису С.А. Пономаренка на першій сторінці його паспорта.

Рішенням Апеляційного суду м. Києва від 21 січня 2015 року Банку було відмовлено в задоволенні позову, але для цього С.А. Пономаренко протягом шести місяців повинен був доводити суду необґрунтованість вимог Банку [6].

Наведений приклад свідчить про те, що під час вирішення судом першої інстанції цієї справи саме недостатня

підготовка справи до судового розгляду, формальне ставлення суду до оцінювання доказової бази, неповідомлення відповідача належним чином про час і місце судового засідання призвели до ухвалення незаконного заочного рішення.

Відповідно до п. 5 ч. 6 ст. 130 ЦПК України, під час попереднього судового засідання суд за клопотанням осіб, які беруть участь у справі, вирішує питання про витребування доказів.

Потрібно розрізнити поняття витребування доказів і забезпечення доказів. Нерідко розуміння цих понять стає предметом суперечок правників і суддів під час розгляду цивільних справ.

Згідно з ч. 2 ст. 133 ЦПК України, способами забезпечення судом доказів є допит свідків, призначення експертизи, витребування та (або) огляд доказів, у тому числі за їх місцезнаходженням. Аналізуючи зміст цієї норми, можна дійти висновку, що витребування доказів є одним із способів їх забезпечення.

Проте варто звернути особливу увагу на те, що, подаючи заяву про забезпечення доказів, особа повинна обґрунтувати неможливість або складнощі в поданні цих доказів (ч. 1 ст. 133 ЦПК України), а в клопотанні про витребування доказів необхідно обґрунтувати складнощі в отриманні доказів без судового втручання. Крім того, клопотання про витребування доказів має бути подано в попередньому судовому засіданні або до початку розгляду справи по суті, але після відкриття провадження в цивільній справі (ст. 137 ЦПК України). Заява ж про забезпечення доказів може бути подана до подання позову, відповідно до моменту відкриття провадження по справі, і повинна бути розглянута судом протягом 5 днів (ст. 135 ЦПК України).

Отже, клопотання про витребування доказів і заява про забезпечення доказів є окремими процесуально-правовими діями, які не можна ототожнювати, оскільки вони мають різні предмети регулювання, форму та наслідки.

Проте судова практика з цього питання була різною. Після введення судового збору за подання заяви про забезпечення доказів деякі судді відмовляли в клопотанні про витребування доказів у зв'язку з несплатою судового збору, передбаченого пп. 13 п. 1 ч. 2 ст. 4 Закону України «Про судовий збір» у редакції, яка діяла до 01 вересня 2015 року [7].

Так, ухвалою Голосіївського районного суду м. Києва від 28 вересня 2012 року заяву про витребування доказів було залишено без руху з наданням заявнику строку для усунення недоліків протягом п'яти днів із дня отримання ухвали у зв'язку з тим, що при поданні до суду заяви про витребування доказів заявником не сплачено судовий збір [8].

Питання неоднозначної судової практики з цього приводу було вирішено в інформаційному листі Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 27 вересня 2012 року № 10-1386/0/4-12, відповідно до п. 6 якого сплата судового збору у випадку, передбаченому пп. 13 п. 1 ч. 2 ст. 4 Закону, за подання до суду заяви про забезпечення доказів здійснюється лише в разі, якщо така заява розглядається в порядку, визначеному ст. 135 ЦПК України, а не за подання клопотання про витребування доказів (ст. 137 ЦПК України), яке розглядається за правилами ст. ст. 130, 168 ЦПК України [9].

Висновки. Як свідчать вищенаведені приклади, під час розгляду справ, що виникають із кредитних правовідносин, велику увагу треба приділяти провадженню у справі до судового розгляду, оскільки ця стадія є фундаментом розгляду справи по суті. Своєчасність і правильність розгляду цивільних справ, зокрема справ, що виникають із кредитних правовідносин, безпосередньо залежить від повноти і якості вчинення дій, спрямованих на підготовку справи до судового розгляду, а помилки й прорахунки суддів від самого початку задають неправильний напрям усього судового розгляду, призводять до численних порушень строків розгляду справи та нерідко є причинами скасування судових рішень [10, с. 293].

Отже, потрібно визнати, що упущення під час підготовки справ, що виникають із кредитних правовідносин, до судового розгляду часто призводять до того, що розгляд цих справ не раз відкладається. Це негативно позначається на оперативності правосуддя загалом, а тому практика застосування положень глави 3 розділу III «Провадження у справі до судового розгляду» ЦПК України потребує додаткового теоретичного обґрунтування й законодавчого вдосконалення.

Список використаної літератури:

1. Форма 2Ц. Звіт судів першої інстанції про розгляд справ у порядку цивільного судочинства [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://court.gov.ua/sudova_statystyka/lkflghkjlh.
2. Цивільний процесуальний кодекс України зі змінами та допов. станом на 01 квіт. 2015 р. – К. : ПАЛИВОДА А.В., 2015. – 204 с.
3. Цивільний процесуальний кодекс України : [науково-практичний коментар] : у 2 т. / за заг. ред. С.Я. Фурси. – К. : Видавець Фурса С.Я. : КНТ, 2006. – Т. 1. – 2006. – 912 с.
4. Про застосування норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють провадження у справі до судового розгляду : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12.06.2009 р. № 5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/F207C3482AD7B81AC2257AF4005097FF](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/F207C3482AD7B81AC2257AF4005097FF).
5. Про практику застосування судами законодавства при вирішенні спорів, що виникають із кредитних правовідносин : Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 30.03.2012 р. № 5 // Закон і Бізнес. – 2012. – № 18.
6. Рішення Апеляційного суду м. Києва від 21 січня 2015 року. Справа № 22-ц/796/2003/2015.
7. Про судовий збір : Закон Верховної Ради України від 08.07.2011 р. № 3674-VI // Офіційний вісник України. – 2011. – № 59. – Ст. 2349 (з подальшими змінами та доповненнями).
8. Ухвала Голосіївського районного суду м. Києва від 28.09.2012 року по справі № 2601/16399/12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua>.
9. Про деякі питання практики застосування Закону України «Про судовий збір» : Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 27.09.2012 року № 10-1386/0/4-12 // Закон і Бізнес. – 2012. – № 40.
10. Позовне провадження : [монографія] / [В.В. Комаров, Д.Д. Лупеник, П.І. Радченко та ін.] ; за ред. В.В. Комарова. – Х. : Право, 2011. – 552 с.